
СОЦІОЛОГІЯ

Семизіна Т., Лиховид Д.

МОДЕЛІ ТА ФОРМИ ГРОМАДСЬКОЇ АКТИВНОСТІ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

Стаття розглядає сучасні розуміння самоорганізації населення. На основі аналізу літератури, інтерв'ю з представниками громад та власних рефлексій – узагальнено моделі громадської активності в громадах, в яких відбувається самоорганізація населення, зокрема, місцевого розвитку, соціальної дії та самообілізації, охарактеризовано форми громадської активності, притаманні кожній із моделей.

Ключові слова: громада, самоорганізація населення, місцевий розвиток, соціальна дія, самообілізація.

Розгорнення процесів мобілізації населення в багатьох територіальних громадах України та посилення дискурсу децентралізації змушують прискіпливіше подивитися на самоорганізацію населення, а також на ті соціальні практики, які постають під час такої самоорганізації, та соціальні відносини, пов'язані з тими чи тими формами громадської активності. У сучасній вітчизняній науці було проведено низку досліджень окремих аспектів самоорганізації та активізації територіальних громад (Л. Бевзенко, О. Безпалько, О. Бень, Г. Довбах, І. Кононов, І. Лисенко, В. Сусак, М. Яценко та ін.). Водночас – у силу складності предмета дослідження – чимало питань самоорганізації громади в сучасному українському суспільстві потребують більш розгорнутого вивчення.

Мета цієї статті – на основі аналізу літератури, інтерв'ю з представниками громад та власних рефлексій – охарактеризувати моделі громадської активності в громадах, в яких відбувається самоорганізація населення.

Зазначимо насамперед, що у загальнофілософському підході самоорганізацію тлумачать як процес руху організації від простої до складної, а також здатність системи зберігати і підвищувати свою

стійкість як процес створення, відтворення, удосконалення організації системи [11]. Український соціолог Л. Бевзенко вважає, що самоорганізація відбувається завдяки таким механізмам виникнення соціальних структур, які постають спонтанно і без свідомого контролю, «ніби унаслідок самоактивності соціального середовища» [1, 460-461]. Такий механізм співіснує з організаційним, упорядкованим механізмом формування соціальних структур. Це відповідає твердженням про динамічну складність безлічі різноманітних відносин, що постають у суспільстві [7].

Розглядаючи самоорганізацію територіальних громад, слід звернутися до думки американського науковця М. Олсона [8], згідно із якою самоорганізація населення – це процес, що вимагає від кожного члена громади вносити свою частку або відмовлятися від частини індивідуального блага задля задоволення спільного блага. У вітчизняній літературі [5; 12] соціальний феномен самоорганізації населення витлумачують як у широкому, так і у вузькому значеннях. У широкому сенсі самоорганізацію населення розуміють як самостійну організацію своєї роботи, поведінку фізичних осіб, які проживають на території адміністративно-територіальної одиниці строком понад шість місяців на рік; у вузькому – як реалізацію та захист своїх прав та інтересів переважно соціального, економічного та культурного характеру територіальним мікроколективом. Самоорганізацію населення доцільно розглядати як складову функціонування громадянського суспільства. Відтак розвиток самоорганізації населення в територіальній громаді потребує наявності соціальних стимулів та інституціоналізації механізмів реалізації групових інтересів.

Аналіз літератури та осмислення практики самоорганізації населення територіальних громадах дає підстави для виокремлення низки моделей самоорганізації населення.

Модель «місцевого розвитку» спрямована на створення сприятливого середовища в громаді для забезпечення довгострокового сталого соціально-економічного та суспільного розвитку на місцевому рівні. За твердженням ООН, відбувається це шляхом сприяння ініціативам самоврядування і таким ініціативам, що втілюються місцевими громадами, які робитимуть внесок у загальний розвиток людства й допомагатимуть досягненню Цілей розвитку тисячоліття [9]. Місцевий розвиток розуміється як спосіб зміцнення громадянського суспільства через визначення пріоритетів дій у громаді та планування місцевої соціальної, економічної та екологічної політики. Відбувається це через активізацію громадянської позиції

людей і їх здатність брати участь у групах та організаціях у громаді, посилення можливостей інституцій та агентів громади працювати в діалозі з місцевими мешканцями для визначення потрібних змін у громаді [14]. У межах цієї моделі наголошують на ефективному й успішному залученні фінансування для вирішення місцевих проблем і забезпечення потреб громадян [3; 4]. Фактично, йдеться як про самоорганізацію населення, мобілізацію ресурсів громади, так і практику діяльності місцевих органів влади та інших агентів розвитку громади, орієнтовану на місцевий розвиток. Тобто реалізується ця модель у межах інституційного підходу.

Виокремлюють такі форми громадської активності в межах моделі соціального розвитку, як: 1) соціальні проекти, спрямовані на підтримку уразливих груп населення, розвиток соціальної інфраструктури (дитячі майданчики, громадські приймальні, захист прав громадян); 2) освітні проекти (політична освіта та правова культура; робота з молоддю, залучення її до суспільного життя); 3) гуртки, клуби, секції, групи за інтересами; 4) тренінги та інші заходи, спрямовані на розбудову мережі неурядових організацій, їх взаємодії з органами влади; 5) дебати, зокрема, залучення громадян до обговорення важливих суспільно-політичних справ; публічні обговорення актів органів державної влади; публічні дискусії щодо проектів, які реалізуються органами державної влади та громадськими організаціями); 6) громадські та експертні ради при органах влади; 7) органи самоорганізації населення, будинкові комітети тощо; 8) діяльність професійних спілок [2]. Фонди розвитку громад та місцеву філантропію – також віднесемо до цього переліку. Зауважимо, що законодавством України про місцеве самоврядування, зокрема Законом України «Про органи самоорганізації», передбачена доволі складна процедура формування, реєстрації та діяльності органів самоорганізації населення.

Модель «соціальної дії», запропонована Дж. Ротманом [18], передбачає мобілізацію представників уразливої групи задля дії проти тих, хто має владу та ресурси. Ця модель реалізується в межах конфліктологічної парадигми. Тактикою дій у межах цієї моделі є або конфронтація, або переговори та медіація. У випадку конфронтації однією зі стратегій є колективне наснаження (імпаурмент – від англ. empowerment), яке полягає в отриманні контролю та повноважень через різні форми суспільного впливу. Також імпаурмент допомагає через різні форми суспільного впливу. Також імпаурмент допомагає групі в територіальній громаді усвідомити, ідентифікувати себе як групу, власні інтереси та шляхи до їх задоволення [17]. Наснаження пов'язує особисте і політичне, розвиває у членів групи в громаді

відчуття особистого зростання. Імпаурмент підвищує рівень соціального капіталу в групі – внутрішньогрупову довіру, а також мобілізує групу для розв'язання конфлікту без консенсусу.

За твердженням Д. Ротмана [18], під час розвитку місцевої громади можливо використати чотири стратегії роботи із організації членів територіальної громади: 1) зустрічі у домівках, наприклад, вечірні зібрання зацікавлених; 2) організаційних зв'язків (створення структур, які користуються довірою у членів громади, наприклад, клубів); 3) модель коаліцій, зосереджену на мобілізації та інформаційній кампанії; 4) модель соціальних мереж (засновану на релігійних традиціях). Водночас, громадська активність може набувати форм критики, засудження, протесту та громадянської непокори.

З ідеєю наснаження тісно пов'язана й модель самообілізації громади. Самообілізацію визначають як таку характеристику розвитку громади, коли її населення спроможне ідентифікувати ті потреби, які вони відчують, домовитися про можливі шляхи вирішення проблем і мобілізувати місцеві ресурси для досягнення своїх цілей [7]. На відміну від моделі місцевого розвитку наголос зроблено не на дефіциті чи потребах людей, а на їх сильних сторонах та ресурсах. Ця модель, ґрунтуючись на соціально-екологічному підході, спрямована на визначення фокусної соціальної системи, яка зазнаватиме першочергового впливу, розвиток і налагодження позитивних мереж підтримки, мобілізації їх ресурсів на користь громади та знаходження людей чи організацій, які зможуть допомогти громаді чи групі в громаді досягнути бажаної мети.

Модель побудована на ідеях підходу сталого забезпечення засобів до існування (англ. – sustainable livelihoods approach). У цього підходу вирізняють п'ять типів активів (ресурсів), якими володіють окремі особи, домогосподарства та громади: особисті (стан здоров'я, знання, навички тощо), соціальні (мережа підтримки та комунікації), фінансові (заробітки, прибутки від продажу продукції, кредити), природні (ділянка землі, худоба тощо), фізичні інструменти, обладнання, доступ до комунальної інфраструктури [16]. Різні типи активів взаємно посилюють один одного та впливають на здатність людини отримувати доступ до послуг, закладів/організацій, політик, що, у свою чергу, призводить до посилення рівня економічної самостійності. Для того, щоб розірвати коло бідності та вразливості, люди потребують різноманітних інтервенцій, які зміцнять їхню можливість залучати ресурси, що їх оточують. Це дає змогу впроваджувати власні стратегії життєдіяльності та поліпшувати якість свого життя таким чином, як вони це самі визначають.

Відтак модель самообілізації громади спрямована на розвиток потенціалу громади, тобто набуття якостей і сильних сторін, які населення індивідуально або колективно використовуватиме для підвищення свого рівня життя. У цьому сенсі модель ґрунтується на сучасних соціально-педагогічних концепціях активізуючої соціалізації (Л. Еріксон [15]) та концепціях адаптивності (Л. Найдьонова та Л. Оцалюк [6]). Самообілізацію можна пов'язати й з ідеєю зростання активістських цінностей, на яку звертає увагу український соціолог О. Резнік. На його думку, «віра у власні сили та віра у можливість реалізувати свої домагання стають вирішальними чинниками, щоби люди почали діяти» [10, 289].

Форми громадської активності в межах цієї моделі зосереджені на формальних навчальних (тренінгових) заходах, спрямованих на піднесення потенціалу громади, та на неформальному навчанні – через групи самопомоги, допомогу за принципом «рівний – рівному» тощо. Важливими для цієї моделі можна вважати інформування населення, зокрема, через соціальні мережі, та просвітницькі заходи мобілізуючого на соціальні зміни характеру.

На окреме місце заслуговує використання «дослідницьких підходів за участю громади» (a community-based participatory action research), що, за визначенням С. Тілкаратна, протистоять «елітистським дослідженням», у межах яких людей розглядають як об'єкти для вивчення [19]. Такі дослідження вчать людей самостійно ідентифікувати колективні проблеми й шляхи їх вирішення.

Таким чином, самоорганізацію населення територіальної громади доцільно розглядати як процес виникнення і диференціації соціальних відносин у певній територіальній громаді для практичного забезпечення спільних інтересів. Такий процес відбувається, здебільшого, як самоактивність соціального середовища, хоча й може мати зовнішні соціальні стимули.

До моделей самоорганізації населення можна віднести: модель місцевого розвитку, модель соціальної дії, модель самообілізації. Кожна із цих моделей ґрунтується на певній парадигмі (інституційній, конфліктологічній, соціально-екологічній) й різноманітних формах громадської активності з різним ступенем формалізації соціальних відносин та інституціоналізації громадських практик. Подальше дослідження цих моделей доцільне задля виявлення чинників, що впливають на застосування тих чи інших форм громадської активності конвенціонального та неконвенціонального характеру.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бевзенко Л.* Основные теории социальной самоорганизации и кризисные социальные технологии // Соціальні виміри суспільства. – 2013. – Вип 5 (16). – С. 458-472.
2. Концепція взаємодії держави і громадянського суспільства (з правками Анатолія Ткачука) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.csi.org.ua/?&lim_beg=140&id=132. – Назва з екрана.
3. *Краплич Р.* Розвиток локальних ресурсів, або Вступ до соціального інвестування : посібник для бізнес-структур та неприбуткових організацій. – Рівне : Фондація ім. князів-благодійників Острозьких, 2003. – 128 с.
4. *Кучереносов В.* Кращі практики мобілізації внутрішніх ресурсів українських громад. – К., 2007. – 125 с.
5. *Мишина Н. В.* Органи самоорганізації населення: минуле, сучасне, перспективи. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2008. – 240 с.
6. *Найдюнова Л. А.* Самоорганізаційні компоненти розвитку територіальних громад міста / Найдюнова Л. А., Оцалюк Л. М. // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей / Ін-т соц. та політ. психології. – К. : Міленіум, 2007. – Вип. 15 (18). – С. 89-101.
7. *О'Коннор Дж.* Искусство системного мышления: Необходимые знания о системах и творческом подходе к решению проблем / Дж. О'Коннор, И. Макдермотт. – М. : Альпина-Бизнес Букс, 2006. – 256 с.
8. *Олсон М.* Логіка колективної дії : суспільні блага і теорія груп / пер. з англ. – К. : Лібра, 2004. – 271 с.
9. *Паніотто В.* Місцевий розвиток за участі громад. Результати соціологічного дослідження «Оцінка впливу підходу до місцевого розвитку за участі громад, реалізованого в Україні у проектах ПРООН, що фінансувалися Європейським Союзом та іншими донорами» / Паніотто В., Хуткий Д., Грушецький А., Кисіль В. – К. : КМІС, 2011. – 108 с.
10. *Резнік О.* Громадянські практики в перехідному суспільстві: чинники, суб'єкти, способи реалізації. – К. : Інститут соціології НАН України, 2011. – 336 с.
11. *Спиця Н. В.* Проблеми методології дослідження процесів самоорганізації суспільства / Н.В.Спиця // Гуманітарний вісник ЗДА. – 2010. – Вип. 41. – С. 178-193
12. Територіальна громада: управління розвитком / [Чернов С. І. та ін.; за заг. ред. Ю. О. Куца]; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Харк. регіон. ін-т держ. упр. – Х. : Константа, 2013. – 539 с.

13. Community power and grassroots democracy: the transformation of social life [Eds. Kaufman M., Alfonso H. D.]. – London: Zed Books, 1997. – 230 p.
14. Declaration of the Fourth Ministerial Conference on Environment and Health (Budapest, Hungary. EUR/04/5046267/6) [Electronic resource]. – Mode of access: <http://bit.ly/1k7kPX7>
15. Eriksson L. Community development and social pedagogy: traditions for understanding mobilization for collective self-development // Community Development Journal. –2011. – Vol. 46 (4). – P. 403-420.
16. Messer N. Local institutions and livelihoods: Guidelines for analysis / Messer Norman, Philip Townsley.– Rome, 2003. – 107 p.
17. Rose S. M. Community Organization: A Survival Strategy for Community-based, Empowerment-oriented Programs // Journal of Sociology & Social Welfare. – 1986. – September. – P. 491-506
18. Strategies of community intervention [eds. J. Rothman, J. Erlich, J. Tropman; 7th ed.]. – Peosta: Eddie bowers publishing company, 2008 – 562 p.
19. Tilakaratna S. A Short Note on Participatory Research [Electronic resource] / S. Tilakaratna. – Mode of access: <http://www.caledonia.org.uk/research.htm>

Семыгина Т. В., Лиховид Д. О. Модели и формы общественной активности в территориальных сообществах.

Статья рассматривает современное понимание самоорганизации населения. На основе анализа литературы, интервью с представителями сообществ и собственных рефлексиях – обобщенно модели общественной активности в сообществах, в которых происходит самоорганизация населения: местного развития, социального действия и самомобилизации, даны характеристики форм общественной активности, присущие каждой из моделей.

Ключевые слова: общество, самоорганизация населения, местное развитие, социальное действие, самомобилизация.

Semigina T. V., Lykhovid D. O. Models and forms of civic activities in local communities.

The paper examines current understanding of self-organization of people. Based on the analysis of literature, interviews with the community representatives and own reflections authors identify three models of civic activities in communities: local development, social action and self-mobilization, as well as determine the form of public activities specific to each of the models.

Key words: community, self-organization, local development, social action, self-mobilization.